

Milan Moguš
Zagreb

O PROUČAVANJU MARULIĆEVA JEZIKA

Prošlo je 450 godina od prvog objavljenog izdanja Marulićeve *Judite*, a monografije o Marulićevu jeziku još nemamo. Tiskano je podosta članaka. Važniji su: Luka Zore: *Nešto o pjesmama Marka Marulića Splitsanina* (Izvještaj gimnazije u Kotoru za god. 1875/76. i 1876/77, Dubrovnik 1876—77); Filip Dujmušić: *Jezik Menčetićev i Držićev prema Maruliću* (Vijenac, tečaj XXVIII, Zagreb 1896); Marcel Kušar: *O Marulićevu jeziku* (Glasnik Matice Dalmatinske, knj. I, Zadar 1901); Marcel Kušar: *Rječnik nepoznatih i neobičnih riječi i značenja Marulićeve Judite* (u izdanju *Judite*, Zagreb 1901); Vjekoslav Štefanić: *Neke osobine Marulićeva jezika i Rječnik manje običnih riječi* (u izdanju *Judite*, Zagreb 1950); Petar Skok: *O stilu Marulićeve Judite* (Zbornik Marka Marulića, izdanje JAZU, Zagreb 1950); Mate Hraste: *Crtice o Marulićevoj čakavštini* (Zbornik Marka Marulića, izdanje JAZU, Zagreb 1950); Vojmir Vinja: *Calque linguistique u hrvatskom jeziku Marka Marulića* (Zbornik radova Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1951); Aleksandar Mladenović: *Fonetske i morfološke osobine Marulićeva jezika* (Godišnjak Filozofskoga fakulteta, knj. II, Novi Sad 1957); Aleksandar Mladenović: *O jeziku Marulićevih poslanica* (Godišnjak Filozofskoga fakulteta, knj. V, Novi Sad 1960). Zanimljivi su već i naslovi većine spomenutih priloga: *nešto o jeziku, neke osobine, crtice* i sl. Oni pokazuju omeđenost: iznijeti tek ponešto iz bogatog Marulićeva jezičnog arsenala i upozoriti na ovu ili onu značajku Marulićeva izraza.

Ograničenost u obradi materijala — kao temeljna karakteristika dosadašnjih rasprava o Marulićevu jeziku — ne znači samo izno-

šenje podataka neznatnih brojem ili prikaz, čak iscrpan, samo jedne Marulićeve crte (kalkiranja¹), nego u prvom redu ograničenost u izboru podataka, tj. prezentiranje gotovo uvijek istih podataka. Opis se Marulićeva glasovnog sustava, na primjer, svodi uglavnom na ove konstatacije: ikavizam, prijelaz $\epsilon \rightarrow a$ iza j , \check{c} , \check{z} (*jazik, počati, žaja*), prijelaz skupa $dj \rightarrow j$ (*grajandin, slaje*), šćakavizam (*šćit, išćem, skupščina*), nepromijenjeno l na kraju riječi (*misal, vesel*), nesliven izgovor lj i nj (*zel'je, vesel'je*). To ponavljaju svi istraživači od Kušara do Mladenovića; neki čak i istim redoslijedom.² Dalje se od toga — generalno uzevši — ne ide. I nije toliki problem što spomenuti podaci pružaju, s obzirom na cjelokupan Marulićev jezični korpus, relativno malu količinu obavijesti, nego što je, kao što rekoh, izbor tih podataka ograničen, što je sveden na opće točke, pa nam u operativnom smislu ne pokazuje ništa što bi bilo izrazito Marulićevo (izuzevši Vinjin članak i donekle Mladenovićeve prikaz morfoloije). Uostalom, nije se ni istraživalo kako pojedine jedinice funkcioniraju u Marulićevu jeziku, nije se otkrivao njegov sustav ili dio sustava, nego se — kao po nekom pravilu — željelo utvrditi koliko u fonologiji ima odstupanja od staroslavenske norme, a u morfoloiji od maretićevskog književnog jezika. Obrada se morfoloije svodila na prikaz samo nekih nastavaka, a izbor tih morfema sužen je na one koji su »protiv pravila današnjega jezika«.³ Iz toga bi se moglo zaključiti da se ostali nastavci poklapaju s današnjim. Međutim, detaljna analiza pokazuje da to ipak nije tako.

Ograničenost se u filološkim raspravama o Marulićevu jeziku ogleda i u potpunom pomanjkanju prikaza Marulićeve akcentuacije. To je pitanje dosta složeno, u nekim je metričkim raspravama samo nabačeno,⁴ ali je sasvim sigurno da se bez poznavanja rekonstruiranog akcenatskog sustava neće moći tako lako odrediti ritam Marulićeva stiha.⁵

I, konačno, ograničenost se vidi i u popisu »nepoznatih i neobičnih« ili »manje običnih riječi« koji su se dodavali opisima Marulićeva jezika. Istina je da su uz izdanja Marulićevih djela, osobito njegove *Judite*, dosadašnji popisi riječi olakšavali čitanje — jer je i jedno objašnjenje bolje nego nijedno — ali je ipak činjenica da su nam ostali potpuno nerazpoznatljivi kriteriji po kojima je koja riječ određena kao nepoznata ili neobična ili manje poznata. Pomanjkanje bilo kakva jasna kriterija u izboru zamjenjivala je subjektivna ocjena, pa je za jednog priređivača Marulićeve *Judite* neka riječ mogla biti i nepoznata i neobična (i zbog toga unijeta u popis), a za drugog i poznata i obična (te ispuštena iz popisa).⁶ Međutim, to je tek dio problema. Ostavljajući sada po strani pitanje zašto i kod onih riječi koje se nalaze u popisima nema svih značenja koja se mogu potvrditi, recimo, u *Juditi* (npr. *gvozđ* ne znači samo *čavao*, *klin* nego i *željezo*, odnosno *odlog* nije samo *odgoda* nego i *olakšanje*⁷) ili se navodi krivo značenje (npr. *melo* nije *lijepak*⁸ nego *pli-*

čina), temeljni je nedostatak ovakvih popratnih popisa što u njima nema onih riječi koje su oblikom poznate, ali im je značenje danas drugačije nego u Marulića. Na takav je jedan slučaj — u vezi sa značenjem riječi *stvorenje* — već upozorio J. Vončina,⁹ a tome bi se mogli dodati neki primjeri iz Vinjina članka, kao npr. *glava* 'početak' (Marulićeva bilješka, *Judita*, IV, 123), *želiza* 'okovi' (*Judita*, I, 42) ili riječ *tudije* u značenju 'odmah' (*Judita*, IV, 51) prema mojem čitanju. Zbog ovakvih se ograničenosti, s jedne strane, produbljavao jaz nerazumljivosti između Marulićeva teksta i kasnijeg čitaoca, a, s druge, nije prikazano baš ono što ne ide u opći leksički inventar, nego u najvećem broju slučajeva predstavlja tipičan marulićizam.

Ograničenost u jezičnoj interpretaciji Marulićevih djela mogla bi se eventualno i shvatiti: cjelovitiji prikazi Marulićeva jezika nisu laki. U redu. Ali nezamislivo je da su se pri tako škrtim podacima, znajući za samo neke osobine, iznosile odmah nedvojbene teze da je Marulić pisao onako »kako se je za njega u Spljetu govorilo«¹⁰ ili da se u Marulićevu jeziku ogleda »čakavski dijalekat 15. i početka 16. stoljeća, kojim se govorilo u Splitu i njegovoj okolici«.¹¹ A trebalo je samo malo dublje zaviriti u sustav Marulićeva jezika, raščlaniti samo jedan Marulićev postupak (npr. kalkiranje) i slika postaje odmah drugačija: Marulić stvara, izabire, on, »pišući hrvatski, često i nesvjesno kalkira klasične i talijanske uzore, koje je u njemu nagomilala njegova vrlo široka humanistička kultura«,¹² daje nov oblik svom jeziku, »i to ne samo u vokabularu već i u sintaksi — čitave sintaktičke konstrukcije prenesene su u naš jezik i prerušene domaćom izvanjskom formom«.¹³ Čudni su postupci naših proučavatelja: njihova je briga usredotočena ponajviše na to da dokažu ili dokažu kako se u samom Splitu ili u njegovoj okolici govorilo, i to da dokažu Marulićevim djelima, a kakav zapravo *jest* jezik tih djela, kakav je, na primjer, Marulićev vokabular, koje je riječi on upotrebljavao i u kojem obliku, dakle sve ono što bi nam pomoglo da bismo upoznali Marulića kao jezičnog stvaraoca — ostaje nekako po strani. Zbog toga i nije čudno što je P. Skok ustvrdio za Marulićev jezik: »Sve je to još terra incognita«.¹⁴

Upravo zato da jezik prvog hrvatskog književnika ne bude više tako nepoznat, trebalo je pristupiti sustavnom proučavanju jezika Marulićevih djela, u prvom redu njegove *Judite* i *Suzane*. U tu je svrhu preko Instituta za lingvistiku podnesen Savjetu za naučni rad SRH prijedlog da financira projekt pod naslovom *Jezik Marka Marulića*. Savjet je prihvatio prijedlog da godine 1968. i 1969. financira tu temu kao prvu temu u sklopu šireg projekta *Jezik hrvatskih renesansnih pisaca*. Godine 1970. ista je tema ušla u još širi projekt pod naslovom *Kompjutorska analiza tekstova stare hrvatske književnosti*.

Počelo se s Juditom. Tu se odmah pojavio problem predloška, tj. koje izdanje uzeti kao osnovu za ekscerpiranje. Provedena usporedba s originalnim foto-tiskom pokazala je da se Štefanićevo izdanje (Zagreb 1950) može uzeti kao najpouzdanije. Prema tom se izdanju ispisivala građa.

U ekscerpiranju građe pošlo se od spoznaje da sve što u tekstu postoji valja pokazati jer u kasnijoj obradi važnu ulogu može odigrati i najsitniji ali relevantan detalj. Naime, totalnošću ekscerpiranja — i proznog dijela teksta i stihova — osigurava se velika doza informiranosti. Zato je svaka riječ u Juditi, od prve do posljednje, ispisana na poseban listić po ustaljenim leksikološkim pravilima: natuknica, rečenica u kojoj se riječ nalazi, oznaka mjesta natuknice, originalna grafija natuknice.

Natuknica je u golemom broju slučajeva, bar u početku rada, morala biti suponirana. Naime, dosta je rijedak slučaj da se natuknica nađe u rečenici u natukničkom obliku, npr. imenice u nominativu jednine, a glagoli u infinitivu. Suponiranje se označavalo zvjezdicom ispred natuknice. Tako npr. pri ispisivanju početka 1. pjevanja Judite, u tekstu »dike ter hvaljenja presvetoj Juditi«, svaka je riječ (osim »ter«) dobila zvjezdicu jer se u ovom dijelu teksta nijedna ne nalazi u nominativu jednine. Dakako, u daljnjem se tekstu Judite moglo dogoditi da svaka od spomenutih riječi bude upotrijebljena u natukničkom obliku, pa je onda zvjezdica naknadno anulirana. Unatoč tomu velik je broj riječi, osobito glagola, ostao u natukničkom obliku suponiran. Ovakvim se postupkom željelo — zbog čvrstine podataka — točno označiti ono što iz teksta izvire, a što je naša pretpostavka.

Pri određivanju rečenice u kojoj se natuknica nalazi vrijedilo je osnovno pravilo: bolje je zahvatiti veći dio teksta nego manji. Na to se osobito pazilo u proznom dijelu djela (npr. u uvodnoj posveti); u pjevanjima se uzimao obično stih-dva.

Uz svaku je natuknicu označena i originalna grafija prema foto-tisku Judite. Unošenje takva podatka na listić omogućuje da se provjere dosadašnji tekstološki postupci i, u slučaju greške, izvrše korekcije. Bez toga ne bi bilo moguće odrediti jezičnu sliku Marulićeve Judite.

Svaki je listić ispisan u četiri istovjetna primjerka i svrstan u jedan od četiri osnovna registra: temeljni abecedni (koji je ujedno semantički), fonološki, morfološki i tvorbeni. Takvo razvrstavanje omogućuje prisutnost cjelokupne građe u svakoj obradbenoj kategoriji. Osobito je važno da su u temeljnom abecednom registru sve riječi i numerirane jer se tako može lako kontrolirati nije li se koja riječ nepažnjom zagubila ili izgubila.

Nakon ispisivanja pristupilo se drugoj fazi, tzv. opremi listića. To znači da su se na listić temeljnog abecednog registra unosila

dosadašnja tumačenja pojedinih riječi. Na taj su način budućem obrađivaču postale dostupne osnovne informacije. I taj je posao zahtijevao brižljivo ekscerpiranje podataka iz dosadašnjih rasprava o Marulićevu jeziku, a zatim i njihovo unošenje na listić glavnog registra. Na osnovi tako opremljenih listića već se sada može vidjeti kako su dosadašnji popisi »neobičnih« ili »manje poznatih riječi« u odnosu na cjelokupan korpus Judite vrlo siromašni. Zato najveći broj listića i jest bez takve dodatne opreme.

Godine 1970. ušla je tema »Jezik Marka Marulića« u širi projekt pod naslovom Kompjutorska analiza tekstova stare hrvatske književnosti. Tada je izrađena pomoću kompjutora konkordanca punog teksta Marulićeve Suzane.¹⁵ Konkordanca je, kao što je poznato, abecedirana lista ukupnog vokabulara — sa svakim ponavljanjem u svim kosim oblicima — nekog teksta uz kontekst. Veličina konteksta je proizvoljna: od neposredne riječi ispred i iza, do cijelog stiha ili pune rečenice, dvostiha, strofe itd. U spomenutoj konkordanci kontekst je u rasponu tehničkih mogućnosti kompjutorskog brzotiskača, tj. 131 slovo po retku. Odbivši prostor za naznaku mjesta u tekstu i za bjeline među riječima, u ovoj je konkordanci dobiven kontekst od otprilike deset riječi ispred i iza riječi po kojoj se konkordira (»ključna riječ«).

Za potrebe morfoloških ispitivanja istog teksta izrađena je, uz ovu, normalnu, konkordancu Suzane i tzv. odostražna konkordanca istog djela, koja se već pokazala dragocjenom u radu na projektu. Pod odostražnom konkordancom podrazumijevamo isto tako abecediranu listu ukupnog vokabulara — uz svako ponavljanje i sve kose oblike — i uz određeni kontekst. Sada se, naravno, kao ključna riječ javlja završetak riječi očitavan onoliko mjesta od kraja koliko je potrebno, npr. -že: *bože, lože, može, brže, najbrže, uzdrže, strže, izvrže*.

Već i ovakve konkordance predstavljaju jedinstveno pomagalo u najrazličitijim, a posebno vokabularskim i morfološkim analiza teksta — što, vjerujem, ne treba posebno objašnjavati nakon iznijete definicije konkordance. Predviđajući, međutim, potrebu za objavljivanje normalne konkordance, kao važna faza na putu do konačnog kritičkog rječnika hrvatskih djela Marka Marulića, odlučeno je da se kompjutorski »doradi« ta konkordanca. Tu se radi o prestrukturiranju teksta s prvotnog, linearno neograničenog konteksta, na kontekst u granicama stiha, uz izvlačenje ključne riječi kao natuknice u poseban redak nad svakim novim abecednim blokom. Za ovako prestrukturiranje konkordance, koje zahtijeva izradu posebnog programa za kompjutorsku obradu, potrebno je transliterirati čitav tekst konkordance uvođenjem dijakritičnih znakova.¹⁶

Potpunim ekscerpiranjem Judite i izradom konkordance punog teksta Suzane učinjena je prva prijeko potrebna stepenica u obradi Marulićeva rječničkog fonda. Predstoji izrada kompjutorskih kon-

kordanci i drugih Marulićevih djela. U tako zamišljenu radu vokabular će svakog Marulićeva djela predstavljati zaokruženu cjelinu. Jasno je da će se veći dio takvih kružnica poklapati. Ono što se bude poklapalo, može se smatrati općim Marulićevim leksičkim korpusom iz kojega ona bira. Dijelovi izvan toga znače leksičku posebnost svakoga djela. Dakako, čitav Marulićev opus postaje jednom kružnicom u usporedbi s drugim hrvatskim tekstovima 16. stoljeća iz Splita. Tek će se tada ono što bude zajedničko svim kružnicama moći smatrati rječničkim blagom 16. stoljeća u Splitu. Dio izvan tog osjenčanog zajedničkog polja u Marulićevoj kružnici predstavlja Marulićevo jezično stvaralaštvo. A ono je, koliko već sada analize pokazuju, tako impresivno da će nam se, kad posao bude završen, Marulić kao jezični stvaralac pokazati veći nego što nam se u ovom času čini.

BILJEŠKE

¹ Vojmir Vinja: *Calque linguistique u hrvatskom jeziku Marka Marulića*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1951.

² Usporedi Kušarove »najznatnije osobine Marulićeva jezika« u izdanju *Judite* (o. c. str. 97—98) i Štefanićeve »neke osobine Marulićeva prikaza« također u izdanju *Judite* (o. c. str. 130—131).

³ M. Kušar, *Nav. djelo*, str. 100.

⁴ Vidi P. Skok: *O stilu Marulićeve Judite*, Zbornik Marka Marulića, izdanje JAZU, Zagreb, 1950, str. 168.

⁵ Na tu činjenicu direktno upozorava P. Skok (o. c. str. 168).

⁶ Usporedi Kušarove i Štefanićeve spomenute popise »nepoznatih riječi«.

⁷ Usporedi stihove:

*jer se rasrditi hoće tom ričju Bog
pri ner se smiliti, ni dati nam odlog* (III, 292)

⁸ M. Kušar: *Nav. djelo*, str. 105.

⁹ Josip Vončina: *Jedna od mogućih analiza Lucijeve »Vile«*, *Umjetnost riječi*, sv. 4, Zagreb, 1967, str. 229.

¹⁰ M. Kušar: *O Marulićevu jeziku*, str. 78.

¹¹ M. Hraste: *Crtice o Marulićevoj čakavštini*, str. 246.

¹² V. Vinja: *Nav. djelo*, str. 549.

¹³ V. Vinja: *Nav. djelo*, str. 550.

¹⁴ P. Skok: *Nav. djelo*, str. 169.

¹⁵ Kompjutorsku je konkordancu izradio prof.dr. Željko Bujas.

¹⁶ Sadašnji veliki kompjutori (tzv. treće generacije) u Zagrebu raspoložu, naime, punom hrvatskom abecedom na svojim brzotiskačima.